

עודכן ב- 26/04/2006 13:49

"כמוהו לא אראה עוד"

זלמן שוקן לא היסס לנזוף בעגנון כאשר הכניס נימה פוליטית לסיפוריו, והורה לו בחריפות, לאחר מאורעות תרפ"ט, להשאיר את דעותיו הפוליטיות לעצמו. לבורר השיא עצות בענייני נדל"ן ושלח לו בגדים, ומדי פעם גם נייר כתיבה. כאשר ביקש ממנו בובר הלוואה, הקציב לו שוקן משכורת חודשית. ביוגרפיה חדשה של זלמן שוקן

מאת זהר שביט

ספר המעשים, חיי זלמן שוקן, מאת אנתוני דוד, תירגם מאנגלית אריה חשביה, הוצאת שוקן, תל אביב, 2006, 460 עמודים

הסיט שלו היה לסיים את חייו כבורגני, קטן, כרסתן ומקריח ובה בימים, פוסע אל חלון החנות עם סליל חוט ובר בידו, שואל את הלקוחה אם צבע הסליל תואם לצבע הבד. כשהלך לעולמו היה איש העולם הגדול, בן בית במלונות פאר ובבתי המידות שלו שהיו פזורים בכמה יבשות; בעל הון, שהקים יותר מפעם אחת רשת משגשגת ומודרנית של חנויות כל בו והיה לבעליו של אחד מאוספי הספרים וכתבי היד החשובים ביותר בעולם. באוסף הזה נמצאו בין השאר דפי הסיום של החלק השני של "פאוסט" בכתב ידו של גתה.

כאשר מת, נמצאה גופתו בבית המלון המפואר, שבו אהב להתגורר בעת ביקוריו בשווייץ, כשידו לופתת בכוח רב את "פאוסט" לגיתה ואסופת סיפורים של רבי נחמן. זו אותה היד החמה שנחקה כצריבת אש בזיכרון ילדות של בנו, גרשם (גוסטב) שוקן, שכתב את אחת המסות היפות על אביו. הוא תיאר בזיכרונותיו כיצד יצא עם אביו לטיול ביום קר מאוד, ופרץ בבכי כשידיו קפאו מן הקור. אביו אסף אותו אליו וחייב אותו בידיו החמות. את הפער הזה בין ידי הילד הקפואות לבין ידי האב החמות ראה גרשם שוקן כגילום אישיותו המורכבת של אביו:

"מעולם לא שכחתי את ההלם שספגתי ממגע ידו. אבי מיקד את מלוא תשומת הלב שלו על עצמו ועל מעשיו והוא תמיד שיער שכל הסובבים אותו מסוגלים תמיד לעבוד אתו בכל מה שעניין אותו. אב אחר היה מבין שקר מדי לצאת באותו יום עם ילד קטן. אבל אף על פי שלעתיים קרובות הוא היה שקוע בענייניו, וזאת באורח גס מאוד, הוא היה מחונן ביכולת להקביל את זולתו בחמימות ידיו, כשהיה צורך בכך. משום כך חזרתי עם הרגשה טובה מאותו טיול נורא".

השניות הזאת באישיותו של זלמן שוקן עוברת כחוט השני ביוגרפיה, "ספר המעשים", ודמותו עולה ממנה רבת פנים, כמעט חידתית. הוא היה אדם שלא קיבל חינוך מסודר ושיטתי, אבל למד כל חייו. אדם שהעריך את אידיאל ה"בילדונג" (Bildung) של הבורגנות הגרמנית, אבל תיעב את הבורגנות. אדם שנלחם כל חייו כדי לצבור לעצמו את הנכסים הרוחניים של האליטות היהודיות והבורגנות הגרמנית, אבל מעולם לא הצליח ליהפך לחלק מהן. הן, האליטות שמהן סלד מאוחר יותר, ביכרו לראות בו "אוסטיודה" (Ostjude) זר לתרבות הגרמנית, שאתה הזדהו כליל. הן התקנאו בנכסים הכלכליים הרבים שצבר, אבל סירבו להכיר בו כאדם בעל נכסים רוחניים, והוא נשאר כל חייו אוטוידיקט, שלא עלה למדרגת מלומד ומשכיל. אף שהקיף עצמו בידידים אינטלקטואלים וביוצרים רבים, מהגדולים והחשובים במדעי היהדות, כמו מרטין בובר וגרשום שלום, דבק בו הדימוי של מי שלא זכה ל"בילדונג", וגם בדברי ההספד עליו בא עגנון חשבון עם חוסר ההשכלה של זלמן שוקן. והרי שוקן היה ללא ספק משכיל בהרבה מעגנון, וספק רב אם היה עגנון זוכה לתהילת עולם לולא דאגתו ומסירותו של זלמן שוקן, שדאג לרווחתו ולפרסומו של בן טיפוחיו באופן שאף סופר אחר לא זכה לו.

קשה לתאר את פניה של התרבות העברית בלי פעילותו של שוקן, שהיתה יוצאת דופן, במיוחד בהשוואה ליהודים אחרים בעלי הון, שחלקם עשו כמוהו את הונם מרשתות בתי הכלבו שלהם, כגון הרמן טייץ. הם, בניגוד לזלמן שוקן, מעולם לא ביקשו להפוך את ההון שרכשו להון רוחני ולא היו בעלי חזון כלכלי ותרבותי.

חלק מן הפעילות של שוקן נשאר בלתי ידוע עד היום. תמיכתו בסופרים כעגנון ובמלומדים כמרטין בובר וגרשום שלום ודבר היותו הבעלים של הוצאת שוקן ועיתון "הארץ" מוכרים לכל. פחות ידוע, אך לא פחות חשוב, היה מפעל קניית האדמות של מפרץ חיפה, מפעל ההצלה של אינסוף כתבי יד ומהדורות ראשונות של ספרים עבריים ותרומתו החשובה לאוניברסיטה העברית, שבין השנים 1935-1945 כיהן כיושב ראש הוועד הפועל שלה. האוניברסיטה נהפכה בתחילת שנות הארבעים, במידה רבה בזכותו, ממוסד קטן למוסד מחקר שבו יותר ממאה חברי סגל, אלף סטודנטים, פקולטות חדשות לחינוך, לרפואה ולחקלאות ובית חולים אוניברסיטאי.

למרות כל אלה סבל שוקן כל חייו מיחס חשדני של האליטות האקדמיות כלפיו, והוא בתמורה טיפח כלפיהם שורה של דעות קדומות, בצד דעות קדומות על "בנקאים, תחתונים ארוכים, חיתולים עם סיכות ביטחון והבורגנות" (בסדר הזה).

שוקן היה אדם טוטלי וממוקד מאוד, נמרץ וחותר למטרה, והיזז מן הדרך את כל מה שלא התאים למימוש מטרתו. לדברי שמואל הוגו ברגמן התאפיין ביכולת "לפסוח על קברים", והיכולת הזאת עמדה לו פעמים רבות בהגשמת חזון שנראה בלתי אפשרי, אבל גם עלתה לו בביוגרפיה מסוכסכת מאוד עם עצמה ועם סביבתה. הוא לא היסס לסלק מניהול רשת החנויות את מי שהקימו - את אחיו שמעון - מפני ששמעון לא התאים עוד לתוכניות הניהול שלו. שמעון לא נטר לו, ככל הנראה, והתנחם בנהיגה במכונית ספורט, שבה גם מצא את מותו, ובאחוזתו בת 1,200 דונם מדרום מערב לברלין, שרכש מיונקר שפשט את הרגל. מאוחר יותר שימשה האחוזת את ילדי עליית הנוער בהכשרתם לעלייה לארץ ישראל, ובאופן כזה סייעה בהצלתם של בני נוער רבים.

כאשר ועדת התרבות, שהקים שוקן בהנהגתו של מרטין בובר, לא הצליחה לממש לשביעות רצונו את חזון הרנסנס היהודי שלו, לא היסס להסיר ממנה את חסותו. במקומה יזם בשנת 1928 הכנת אנתולוגיה, בעריכתו של לודוויג שטראוס, שתציג את הקשרים ההדוקים בין התרבות הגרמנית לתרבות היהודית. לאחר עליית היטלר לשלטון ביקש לרצות את השלטון החדש, ובכמה מחנויותיו הונפו דגלים עם צלבי קרס. הוא סילק מתפקידו את זיגפריד מוזס, מנהל הרשת הנאמן שלו, ומינה במקומו את ד"ר וילהלם פונק, שהתאים לתפקיד בשל מוצאו הארי. לימים תיאר מוזס את מערכת היחסים עם שוקן כמי ש"קיום המגעים עמו היה אתגר".

הטוטליות של שוקן ניכרה באמונתו בהיגיון הנחרץ שבהיסטוריה, שהיתה חזקה יותר מן ההיסטוריה עצמה. הוא לא הניח לאירועי המאה העשרים לשנות את דעתו, אף על פי שחזה מבשרו את מארת ההיסטוריה, אם כי יש לומר, בגירסה מרוככת מאוד, שהסתכמה בסופו של דבר באובדן חלק ניכר מרכושו.

הטוטליות של שוקן התבטאה גם בכך שפעל לפי אותה תוכנית בכל התחומים שבהם עסק, בין שהיה מדובר ברכישת הלבשה תחתונה, ובין שהיה מדובר ברכישת אינקובולרים, או בתמיכה בסופרים ובהוגים. הוא פעל על פי תפיסת עולם שמצד אחד היתה מודרנית מאוד, כמעט פוסט מודרנית, ומצד אחר הניחה הייררכיה נוקשה של סדר חברתי. תפישתו התאפיינה בשילוב בלתי אפשרי בין אידיאות ורעיונות שמרניים לרעיונות מתקדמים וחדשים, בעיקר רעיון הבנייה העצמית של הפרט, ששאל מגתה. התוצאה נראתה לאנשי הרוח שסבבו אותו כאנכרוניזם, ולכן תיאר אותו יהודה קורט בלומנפלד כ"דמות מן המאה השמונה-עשרה - או מן המאה העשרים ואחת".

בהייררכיה הזאת הוא העניק לעצמו מקום בכיר בראש הפירמידה, והכפיף אליו את כל מי שהיה נתון למרותו. נוסף לעובדים ברשת בתי הכלבו שלו, ביקש שוקן להכפיף למרותו את כל מי שבא אתו במגע: עסקנים כמו יהודה קורט בלומנפלד, או הוגי דעות ויוצרים כרוברט וולטש, הוגו ברגמן, ארנולד צוויג, ליאו הרמן ומקס ברוד.

הטוטליות שלו ניכרה גם באופן שבו "אימץ" יוצרים. הוא דאג לא רק לפרנסתם, אלא גם לצורכי היום-יום שלהם ולא פחות מכך לחינוכם. סיפור יחסיו עם עגנון מוכר, אבל כדאי לחזור על כמה מפרטיו. הוא דאג לו למברשות שיניים, לגרביים, לנעליים ולמצרכי מזון, לכותנות ובאותה נשימה גם להרחבת השכלתו. לכן שלח אליו כחומר קריאה את גתה, את "דון קיחוטה" ואת האיליאדה, אבל אסר עליו לקרוא את סטרינדברג, כי "נראה לו שעל עגנון להתפתח עוד מעט קודם שיתמודד עם אמן מורכב ומסוכן זה". רק כאשר שהה עגנון ב-1951 בשטוקהולם בחדר ששוקן שכר לו במלון "גראנד", שלח אליו שוקן לקריאה את "האב" ואת "סונטת הרוחות". הוא לא היסס לנזוף בעגנון כאשר הכניס נימה פוליטית לסיפוריו, והורה לו בחריפות, לאחר מאורעות תרפ"ט, להשאיר את דעותיו הפוליטיות לעצמו. לבובר השיא עצות בענייני נדל"ן ושלה לו בגדים, ומדי פעם גם נייר כתיבה. כאשר ביקש ממנו בובר הלוואה, הקציב לו שוקן משכורת חודשית. כאשר התקשה המו"ל הגרמני שניידר (מהפכני לשעבר בתנועת "ספרטקוס"), לשאת בעלויות של תרגום התנ"ך לגרמנית של בובר ורזנצוויג, נאות שוקן לסבסד את המיזם, אבל כאשר נקלע העיתון "דר יודה" לקשיים כספיים מיאן שוקן להיחלץ לעזרתו. כאשר בנו של בובר, רפאל, ניהל רומן עם שחקנית מקומית, לא היסס שוקן, שנודע בעצמו ברומנים שניהל מחוץ לחיי הנישואים, לעקוב אחריה באמצעות חתנו של בובר, המשורר לודוויג שטראוס, ותבע מרפאל להפסיק להתראות עם המאהבת שלו. כשסירב, פיטר אותו שוקן ממשרתו.

היה לו כישרון אדיר לאתר גאונים, ובכל התחומים: עגנון, בובר, אריך מנדלסון. הוא האמין בהתמחות, ולכן הסתייע במומחים, שבנו לו את בתי הכלבו היפים והמהפכניים ביותר ואת ספריית שוקן הנפלאה, סיעו לו ברכישת אוסף הספרים הנדיר ויעצו לו כאשר רכש יצירות אמנות, ובהן תמונות של רמברנדט וסזאן, קנדינסקי וגוגן, אוסקר קוקושקה ואלברכט דירר.

בחיי המשפחה שלו ידע לעטוף את רעייתו לילי ואת חמשת ילדיהם בכל טוב, ודאג לספק להם את ה"בילדונג" הטוב ביותר האפשרי. רשימת המורים הפרטיים של גוסטב, תיאודור, חוה, גדעון וכן הזקונים מיכה כללה אפילו את ש"י עגנון ונחום גלאצר, אבל שוקן נהג בהם בריחוק ובאיפוק והצליח

לשלוט בהם גם מרחוק. לדברי אנתוני דויד, בנו גוסטב (גרשם) חי בצלו גם שנים רבות לאחר מותו, והאשים

אותו בכך שלא נישא לאהבתו הגדולה, לאה הלפרין. זלמן שוקן אסר על בנו לעלות לארץ בעקבותיה ב-1933, מפני שעדיין לא סיים את חוק לימודיו, והיא מצאה לה בפלשתניה אהבה חדשה ונישאה לאחר; שברון לב שממנו (כך טוען הביוגרף) לא התאושש גרשם לעולם.

עד 1933 נהפך זלמן שוקן לאדם עשיר מאוד ולדמות מפורסמת ברחבי גרמניה בזכות רשת בתי הכלבו שהקים, שהתפרסה על פני כל גרמניה וביטאה תפישה חדשה של תרבות ניהול: ניהול ריכוזי באמצעות הנהלה מרכזית, הקמת מעבדות לבדיקת איכות המוצרים, ובנייה שיטתית של רשת קניינים וספקים, שנועדה להבטיח אספקה של מוצרים באיכות הגבוהה ביותר ובמחיר הנמוך ביותר האפשרי. התפישה שהינחתה אותו בבתי הכלבו שלו היתה דומה לזו שהינחתה אותו ביוזמות התרבותיות רחבות ההיקף שלו: הוא פנה אל שכבות רחבות של העם ברצון לחנך אותן ולהביא אליהן את דבר המהפיכה המודרנית.

מי שלא זכה בעצמו ל"בילדונג" הקדיש את כל חייו כדי להעניק "בילדונג" גם למעמדות הנמוכים. הוא ביקש לחנך את הציבור הרחב לטעם טוב יותר ולהפוך על פיהם את ערכי הבורגנות שלחלקם בז, חלקם ביקש לשנות, וחלקם ביקש להנחיל לשכבות העם הרחבות ובאופן כזה לנשל את הבורגנות מנכסיה. הוקרתו למעמדות הנמוכים, לפועלים ולאנשים הפשוטים נותרה בעינה במשך כל חייו. גם כאשר שבע אכזבות נותר אמונו במעמד הפועלים בעינו, והוא סבר שיש לתמוך בו ולחזקו. אפילו אחרי מלחמת העולם השנייה לא שינה שוקן את יחסו אל מעמד הפועלים "ההגונים והחרוצים", וביקש להקל על מצוקתו הנואשת של "הגרמני הפשוט והמכובד", "קורבנה של הבורגנות המרושעת" - בניגוד לבנו גרשם. ב-1955, בעת שניהן גרשם שוקן כחבר כנסת, הוא הגיש הצעת חוק שביקשה לאסור על ישראלים לעשות עסקים עם גרמניה. אביו לעומת זאת, לא היסט להקים לאחר המלחמה בגרמניה רשת משגשגת של בתי כלבו, אבל לא ניסה אפילו להקים רשת דומה בארץ ישראל.

ככל הנראה נהפך במשך השנים ליותר ויותר גחמני ומסתגר. בסוף ימיו היה כמעט מנותק מכל מידעיו וקרוביו. עובדו הנאמן והספרן שלו יעקב קצנשטיין היה בסוף ימיו לאיש הקרוב אליו ביותר. הוא חילק את זמנו בין סקרסדייל שבארצות הברית, שווייץ, גרמניה וישראל, וב-1950 אף קיבל אזרחות אמריקאית, שביטאה יותר את כעסו על ההגשמה הלקויה לדעתו של המפעל הציוני ופחות את הזדהותו עם אמריקה. הוא חי כמעט בנתק מילדיו, שלא סלחו לו על כך שעזב את אמם, והתקשה ליצור קשר עם נכדיו - אף לא אחד מהם דיבר גרמנית, ואילו הוא עצמו סירב לדבר עברית. בביקורו האחרון בארץ, כאשר הגיע בקיץ 1958 עם ארונה של אשתו, היה ביקורתי מאוד כלפי הפוליטיקה הישראלית וגם מריר במידה רבה, על שלא זכה להכרה הראויה.

היה הרבה צדק בתחושת המרירות והתסכול של זלמן שוקן, אבל חלק לא קטן מכך היה נעוץ באישיותו - תערובת של חוסר גמישות וחוסר יכולת ליטול חלק במפעל שבו לא היה השחקן היחיד.

העדות המובהקת ביותר לכך גלומה בסיפורה של ספריית שוקן.

אוסף הספרים של שוקן היה אולי פסגת יצירתו ופסגת מאווייו. הספרייה ברחוב בלפור 6 בירושלים, סמוך לבית ראש הממשלה, היתה לביתו האמיתי, ואת הספרים שבה ביקש לראות כאוטוביוגרפיה האמיתית שלו. לא בכדי זימן לספרייה הזאת את חמשת ילדיו, לאחר תום ימי האבל על אמם, לפגישה שאליה שלח באופן רשמי הזמנות כתובות וכל הנוכחים בה לבשו חליפות (או מדים - גדעון היה אותו זמן אלוף בצה"ל - קריירה שפיתח למורת רוחו של אביו). שוקן ניצל את הפגישה, שנועדה רשמית לציין את יום השנה השלושים למות אחיו שמעון, כדי לסקור באוזני ילדיו את קורות חייו ולבוא חשבון עם הבורגנות הגרמנית ועם ה"סנובים" היהודים בני המעמד הגבוה. הוא לא חשך את שבטו גם מהאליטות הישראליות, שלא שכחו לו את בריחתו מן הארץ בימי מלחמת השחרור, וציין בכעס שלממשלת ישראל "אין אף לא שמץ של מושג, שיש משהו שכדאי לראות בספריית שוקן".

אולי צדק, ולחברי הממשלה באמת לא היה עניין בספרייה, אבל אנשי האוניברסיטה העברית ובראשם גרשם שלום, חפצו מאוד בספרייה ובאוצרותיה. הם קיוו לשכנעו לתרום את הספרייה לאוניברסיטה. זלמן שוקן, שקיבל כבר ב-1950 תואר דוקטור כבוד מהסמינר התיאולוגי בניו יורק, ביקש לקבל ביום הולדתו השבעים וחמש תואר דוקטור כבוד מן האוניברסיטה העברית. הנהלת האוניברסיטה היססה, גם מפני שלגנותו של שוקן נזקף חטא בריחתו מן הארץ בזמן המלחמה, וגם מפני שהתואר הוענק עד כה רק לשלושה אישים, ששוקן, לדעת ההנהלה, לא השתווה אליהם - וייצמן, מגנס ואיינשטיין. הנהלת האוניברסיטה ביקשה להתנות את הענקת התואר בקבלת התחייבות משפטית כתובה לתרומת הספרייה. שוקן סירב להיראות כמי שקנה את תואר דוקטור הכבוד, ולכן לא הסכים להתחייב מראש לתרומה, מה גם שסבר כי התואר מגיע לו על סמך השירותים הטובים והרבים שעשה לאוניברסיטה בכהנו כיושב ראש הוועד הפועל שלה, וגם מפני שכבר תרם לה בעבר את אוסף האינקונבולים שלו ואת המאמר של אינשטיין על תורת היחסות. התעקשותם של שני הצדדים הובילה למבוי סתום והביאה מאוחר יותר לאובדן הטרגי והלא יסולח של הספרייה. גם היום, ממרחק של עשרות שנים, נחמץ הלב למקרא נסיבות הפירוק של הספרייה ומכירת חלק מאוצרותיה לכל המרבה במחיר.

את אוסף הספרים שלו בנה שוקן במשך כל חייו. הוא התכתב עם מאות מוציאים לאור, מוכרי ספרים ואספנים פרטיים, ושלח קניינים למרחקים כדי שירכשו ספרים בשבילו. כבר בשנות העשרים זכה האוסף לתהילה,

ותומאס מאן ראה בשוקן "ראש וראשון בקרב שוחרי גתה". בין הפנינים שלו היו המחברות "ימיה האחרונים של האנושות" של קרל קראוס, אוסף גדול מגניזת קהיר, ואוסף גדול של עשרות אינקובולים, ובהם כל המהדורה המלאה הראשונה של התלמוד הבבלי והמהדורה הראשונה של ספר הזהר (1558). בערוב ימיו אף הצליח לרכוש מערייט נירנברג את מחזור נירנברג, כפיצוי על עוגמת הנפש וההפסדים בימי הרייך השלישי. וזאת לאחר שקודם לכן כבר רכש כמה דפים ממחזור נירנברג שנגנבו על ידי חייליו של נפוליאון.

לאחר מותו של שוקן החליטו ילדיו לפרק את הספרייה ולמכור חלק ניכר מאוצרותיה. אוסף היינה הייחודי נמכר לממשלת צרפת, שהסכימה לאחר משא ומתן ארוך לשלם את המחיר שנדרש. ספרים נדירים אחרים נמכרו במכירות פומביות שבהן נסקו המחירים לגובה רב, כולל מכירת דפי הסיום של "פאוסט" לגיתה. הבניין עצמו, וחלק חשוב מאוסף היודאיקה נמסרו לסמינר התיאולוגי, שבניגוד לאוניברסיטה העברית השכיל להעניק לשוקן תואר דוקטור כבוד, והוא ממלא גם היום חלק מן הפונקציות של מרכז תרבותי שחלם שוקן להקים.

פירוק הספרייה, שבה ראה שוקן את גילום האוטוביוגרפיה שלו, יש בו משום מטאפורה לקריעה לגזרים של גופו של שוקן; אולי באופן כזה ביקשו בניו לבוא חשבון עם אביהם, שלדברי הביוגרף שלו, הפך אותם ל"נכים רגשית".

בכל מקרה, התעקשותו של זלמן שוקן שלא לשחק לפי כללי המשחק המקובלים בארץ ישראל, איפיינה את כל דרכו העקלקלה לציונות. בחזון התרבות היהודית והעברית לא חבר שוקן לתנועה הגדולה של יזמי התרבות של תחילת המאה, גם אם היה שותף לחלק מעמדותיהם ולעיתים גם לחלק מפועלם. הוא איפשר לביאליק להגשים את מפעל הכינוס, והוציא לפועל חלק ניכר מתוכניות התרגום של ז'בוטינסקי. אבל שוקן לא היה מעולם חלק מן הקבוצה של יזמי התרבות שעמה נמנו סופרים, אנשי רוח ומנהיגים פוליטיים מכל קצות הקשת הפוליטית בארץ ישראל. הוא היה דעתן מדי ואינדיווידואליסט מכדי להפוך לחלק מן הקבוצה הזאת, ולכן בסופו של דבר לא זכה להיכנס לפנתיאון הלאומי וחלק גדול מתרומתו לתרבות היהודית ולמפעל הציוני נותר עלום עד היום.

שוקן היה ונשאר נטע זר בכל מקום שבו פעל ויצר. בגרמניה היה מוכר בזכות רשת בתי הכלבו שלו, אבל לא בזכות הפעילות הציונית והתרבותית שלו. בני שיחו ושותפיו לציונות בגרמניה היו ציונים רדיקלים, שלא היו מקובלים על יהדות גרמניה ואפילו לא על הזרם המרכזי של הציונות בגרמניה. כולם היו בניו למשפחות מבוססות שזכו ללימודים אקדמיים ופנו לציונות כחלק מן התפישה המודרניסטית שקראה לחזרה לשורשים. הם היו זקוקים לשוקן מבחינה כלכלית, אבל לא העריכו במיוחד את החזון החברתי והתרבותי שלו. באופן כזה נמצא שוקן במעגלים הולכים וחונקים של זרות: זר ליהודי גרמניה, זר לציוני גרמניה, זר אפילו לקבוצה הרדיקלית של ציוני גרמניה. הדואליות הזאת של רכישת השפעה מרובה בצד דחיקה לשוליים, איפיינה את כל חייו של זלמן שוקן, והגיעה לשיאה בערוב ימיו, כאשר מצא את עצמו זר גם לאליטות הפוליטיות, התרבותיות והאקדמיות בארץ ישראל ובמדינת ישראל.

יהודה קורט בלומנפלד, ששב והתקרב אל שוקן בסוף ימיו, לאחר הקרע ביניהם בשנות השלושים, ניסה לשכנעו לכתוב את הביוגרפיה שלו. הוא קבע שהיא תהיה רבת עניין מפני שחיי "זלמן שוקן מכילים את כל ההיסטוריה של יהודי גרמניה בין השנים 1880 ו-1933". אבל קורט בלומנפלד טעה. קורות חייו של זלמן שוקן אינם מכילים את ההיסטוריה של יהודי גרמניה, ואפילו לא את זו של ה"אוסטיון". הביוגרפיה של זלמן שוקן אינה מגלמת ביוגרפיה קולקטיבית. היא ביוגרפיה לא טיפוסית, אלא ביוגרפיה ייחודית של אישיות יוצאת דופן. אישיות שהיתה זרה בעיני יהודי גרמניה, אך סימלה באופן אירוני בעיני היהודים בארץ ישראל את התגלמות ה"יקה, ובעיני היהודים שהיגרו לארצות הברית את "התגלמותו של ביסמרק" (לדברי חנה ארנדט שעבדה אלו בארצות הברית). לא במקרה כינה גרשם שוקן את המסה, שחיבר לזכרו של אביו, בציטוט מתוך המלט "כמוהו לא אראה עוד".

מה נותר ממורשתו של שוקן? מעט והרבה, תלוי איך מסתכלים על הדברים. שניים מן המפעלים, שהיו בעיניו שוליים, נותרו ממורשתו, והמשיכו וממשיכים למלא תפקיד חשוב בפרויקט הציוני: עיתון "הארץ", שבו נכתבות שורות אלה, והוצאת שוקן במדינת ישראל. משאר המפעלים, רשת בתי הכלבו ומעל לכל הספרייה המופלאה, נותר רק שריד.

בלומנפלד סבר ששוקן זקוק ל"אקרמן מחונן" שירשום מפיו את זיכרונותיו. אבל למרבה הצער לא זכה שוקן לאקרמן. הביוגרפיה של אנתוני דויד כתובה בסגנון אמריקאי מאוד. היא פורשת את חייו של זלמן שוקן כרומאן, לעיתים רומאן למשרתות, ולא אחת משטחית מאוד את ההקשר ההיסטורי. אני בספק, אם היתה עומדת בתנאים המחמירים שזלמן שוקן עצמו היה מציב לביוגרפיה. הוא היה דורש ודאי יותר דיוק, יותר אינפורמציה לגבי המקורות והציטוטים ועיבוד מעמיק יותר של החומר ההיסטורי. ככל הנראה היה מעדיף שהביוגרפיה שלו תיכתב במסורת הגרמנית, ולא האמריקאית, אך היה מסכים, כך אני מניחה, גם עם התיאורים הלא מחמיימים לו ועם התיאור של דמותו המורכבת והאמביוולנטית, בעלת חזון מרחיק ראות וצרות אופק מדהימה לעתים, איש בעל מפעלות אדירים, ומי שרוב מפעליו נחרבו בעודו בחייו.

צדק רב יותר אולי עם דמותו של שוקן עשו עגנון, בתארו את שוקן כמר לובלין ברומאן "בחנותו של מר לובלין", ועוד יותר ממנו בנו גרשם שוקן, גם במאמר הפרשנות שכתב על הרומאן ובעיקר בהספד שכתב במלאות עשר

שנים למות אביו. בהספד זה היטיב גרשם שוקן לתאר את הפגם הטרגי בגדולתו של אביו, את חוסר היכולת שלו להבין את צורכי הזולת ואת דבקותו בהומניזם אנכרוניסטי ובציוויליזציה שעברה מן העולם. הדמות הטרגית ורבת העוצמה הזאת עולה למרות הכל מבין השורות של הביוגרפיה של אנתוני דויד, ודומה שסיפור חייו של זלמן שוקן מצליח להתעלות מעל הביוגרף שלו. זה סיפור חיים מרתק והוא חומר קריאה מומלץ ביותר לכל מי שמתעניין בהיסטוריה של יהודי גרמניה, בתחיית התרבות היהודית והעברית ובמפעל הציוני.

כל הזכויות שמורות, "הארץ" ©

סגור חלון